

RAAMATUMEES DANIEL PALGI

Daniel Palgi. Murduvas maailmas. Mälestusi I–III. Eesti mälu. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010. 543 lk.

Daniel Palgi puhul äratub tähelepanu numbrimaagia sünni- ja surmadaatumites: sündinud 1899, surnud 1988. Neis arvudes on kummalisel kombel palgilikku korrektsust ja selgust. Ja järjekindlust. Nii on ka Palgi memuaaridega. Tundub, et need on täpsed ja neid võib usaldada. Palgi memuaarid keskenduvad pigem välismaailmas kui autori siseilmas toimuvale ning püüavad esitada ajalugu tõepäraselt ja faktitruult.

Palgi mälestused ei ole lugeja ees esmakordselt. Käsikiri valmis 1960. aastate esimesel poolel, esimese osa redigeeritud tekst on dateeritud 1965. aastaga. Tookord ei olnud mingit kindlust, et kirjapandut tervikuna kunagi avaldada saab. Alates 1960. aastate lõ-

pust on Palgi avaldanud Keeles ja Kirjanduses ning Loomingus mõningaid mälestuslikke artikleid. Need käsitlevad Kirjanduslikku Orbiiti, sõjaaegset kirjastamist, portreerivad Tuglast ja Suitsu.¹ 1993. aastal avaldas Looming katkendeid „Murduva maailma” käsikirjast (nr 11) ning mälestuste esimene osa ilmus tervikuna Loomingu Raamatukogus (1994, nr 1–4). Mälestuste III osast avaldati Loomingus katkendeid rahvusülikooli 90. aastapäeva puhul.²

„Eesti mälu” suursarjas ilmunud „Murduvas maailmas I–III” sisaldab

¹ „Kirjanduslikust Orbiidist” ja elulähedusest 1930. a. paiku. – Keel ja Kirjandus 1968, nr 8; „Eesti Kirjanduse” 35-aastaselt teelt. – Keel ja Kirjandus 1971, nr 3; Friedebert Tuglas jalamehena. – Looming 1986, nr 2; Mälestusi professor Gustav Suitsust. – Looming 1986, nr 10; Kilde sõjaaegsest kirjastustegevusest Tartus. – Keel ja Kirjandus 1987, nr 6.

² Ülikooli peremehed. – Looming 2009, nr 12.

niisiis mälestuste kord juba trükivalgust näinud I osa, esmakordselt ilmuvad tervikuna II ja III osa. Varem avaldatud mälestuslikud artiklid ei ole aga lihtsalt temaatilised väljavõtted memuaaride käsikirjast. Need on omaette käsitlused, mis küll lähtuvad memuaaridesse kirjutandust, kuid ei kopeeri seda. Võib-olla võinuks kaaluda mõne sellise käsitluse kaasamist raamatu-kaante vahele.

„Murduvas maailmas” esimese osa ilmumise puhul kirjutab Maie Kalda: „Küpsed töed, selged seisukohad, kindel teadmine, kained hinnangud ei vaja palju sõnu. Daniel Palgi lakonism mõjub kui elus etteheide katteta sõnade tegijatele.”³ Sarnast mõttekäiku kordab ka Tiit Hennoste nüüdse raamatu järelsõnas.

Mälestuste teine ja kolmas osa puudutavad aastaid 1940–1951 (II osa) ja 1951–1959 (III osa), mil Palgi oli ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi direktori kt ning Tartu Riikliku Ülikooli rektoraadi ametnik, hiljem aspirantuuri juhataja. Need osalt katkendlikud (eriti II osa) ja autori poolt lõplikult redigeerimata mälestused on kahtlemata ilustusteta ajalooline dokument nõukogudeaegsete asutuste elust ja sisemisest kultuuri(tuse)st. Tartu Ülikooli ajaloo huvitujatele on tegemist inforikka allikaga elust ja inimestest ülikoolis 1950. aastatel.

Kuid tuleb tunnistada, et memuaaride esimene osa on ikkagi kõige huvitavam. Siis lõi Palgi kirjanduselus kaasa, kujunes ise ja kujundas omalt poolt Eesti kultuuriruumi. Hilisem Palgi on oma kesta tõmbunud ja varasemaid väärtushinnanguid säilitav inimene, kes ei taha enam sekkuda ega osaleda.

Vaatamata üsna kõrgetele ametikohadele akadeemilises sfääris sõjajärgsetel aastatel (kasutuskõlblikke tipp-

humanitaare oli selleks ajaks vähe alles jäänud), oli Palgi ometi seisukohal, et nõukogude võimu all ei taha ta etendada mingit vähegi juhtivat osa (KKI direktori kohusetäitja kohalt vallandati ta peagi kui sobimatu „element”).

Nii jääbki Palgi kõige viljakam tegevusaeg esimese iseseisvuse aastatesse. Edaspidine on omamoodi paralleelmaailmas elamine. Palgi võtab selle kokku ilusa kujundiga, rääkides kirjastuse Teaduslik Kirjandus (endine Loodus) tehnilisest toimetajast Jaan Otsast: „Tal oli nimelt vana kell. Moskva alla sattumisega tuli maksvusele ka Moskva aeg: kell oli tund aega ees võrreldes Eesti endise ajaga. Jaan Ots aga elas Eesti aja järgi. Ta deklareeris sõnaselgelt: ei mina hakka küll vale aja järgi elama...” (lk 244).

Daniel Palgi elas samuti Eesti aja järgi. Mälestuste esimesest osast saame rikkaliku ja detailse pildi omaaegsest kultuurielust, kuigi üsna vaoshoitud moel. Mälestused keskenduvad eelkõige tööle. Enda ja teiste isiklikku elu puudutab Palgi väga vähe, kuigi oma diskreetsel moel oskab ta soovi korral kajastada ka kohvikukatšši. Need ei ole autobiograafilised mälestused, kuigi üht-teist saame teada Palgi elust ka väljaspool ta otseseid tööülesandeid. Kuid oma naist mainib Palgi näiteks alles lk 232, sealgi anonüümselt („Mu naine oli kaasa tulnud...”). Et kirjutajal on lapsed, saame samuti teada vaid möödaminnes.

Sellest on kahju, sest inimese kodussem pool aitab tavaliselt kaasa tema n-õ ametliku palge mõistmisel ja elutöö mõtestamisel. Nendes memuaarides tuleb leppida selle aspekti puudumisega. Ja omal moel seda ka tunnustada, sest Palgi on kirjutanud just nii, nagu seda on nõudnud tema (ja eestiaegne) väärikuse kodeks. See kodeks ei näinud ette kirjeldusi sellest, kuidas Peedule maja kerkis või kui raske oli hakama saada ajal, mil naine oli tõsiselt

³ M. Kalda, Väljakirjutusi Daniel Palgi järelt. – Looming 1994, nr 7, lk 1000–1001.

haige. Seda, kui raske on tegelikult vahel (eriti Nõukogude ajal) olnud, saame vaid mõne lause põhjal aimata.

Niisiis: ei mingit virisevat ega oma-mehelikku tooni. Tekst on asjalik ja informatiivne. Ning kohe algusest keskendub neile märksõnadele, mis autorit kogu elu saatsid: haridus, töö ja raamatud.

Daniel Palgi kuulub sellesse põlvkonda, kelle jaoks haridus oli ühest küljest tee paremasse ellu, teisalt aga sisemine tung, mille taga oli püüd vaimse iseseisvuse poole, iha saada mõtlevaks rahvaks. Hoolimata sellest, et „koolijuhataja oli venelane ja agar kroonupatrioot, õpetajaiks oli kaks lätlast, üks eestlane, üks sakslane, üks ukrainlane” (lk 16). Ikkagi tuli sellest põlvkonnast vaimselt erksaid inimesi, kellest said vaba Eesti professionaalsed kultuuritegijad.

Haridustee pingutused on raamatus lausa füüsiliselt tunda: Palgi kirjeldab korduvalt pikki vahemaid, mida koolipoisil tuli läbi käia. Kord kõndis ta kogu öö Tartust koju Räpinasse ning seda talvisel ajal. Pikkade maade käimine oli ajale iseloomulik, selles ei olnud midagi erakordset. Tänapäeval väidavad teadlased, et käimine aktiveerib kogu aju struktuuri tegevust, nii et Kristjan Jaak Petersonist alates võime rohkes jalgsimatkamises aimata meie kultuurielu soodustavat tegurit.

Palgi üsna selged kirjandusteaduslikud vaated kujunesid välja Gustav Suitsu käe all Tartu Ülikoolis. Ta meenutab hea sõnaga Gustav Suitsu legendaarseid seminare, mis olid üliõpilaste omavaheliseks vaidluskohaks (kui Suits kohale ilmus: samavõrra legendaarsed olid ka tema puudumised ja hilinemised). Kusjuures sõna ei võetud lihtsalt moe pärast, vaid „tõelise kriitikahtega” (lk 101). Enn Lillemets on osutanud, et Palgi stiiliuurimuste arvestatavale eeskujule Oskar Walzeli-le pööras Gustav Suits oma õppetöös

küllalt palju tähelepanu.⁴ Palgi on kahtlemata Suitsu õpilane, tema loomus oli vastuvõtlik just niisugusele sünteesivale, kirjandusteost metodoloogiliselt analüüsivale lähenemisele.

Samamoodi iseloomustab ta inimesi nagu mingeid tegelaskujusid kuskilt raamatust. Memuaaride eriline väärtus on autori võimes märgata inimesi enda ümber ning ta oskuses neid lühidalt iseloomustada. Seda nii laiemalt tundmatuks jäänud kui ka tuntud tegelaste puhul. Eestiaegsete legendaarsete kirjandustegelaste meenutamise kõrval mainib Palgi mälestuste lõpus tunnustava sõnaga näiteks Ellen Niitu (lk 415). Südamlikke lehekülgi on pühendatud Anna Haavale, kõige kriitilisemaid hinnanguid saavad Valmar (Vladimir) Adams ja Max Laosson.

Inimestest enamgi keskendub Palgi aga raamatutele. Oma tegevusest kirjanduskriitiku ja -teadlasena Palgi kuigivõrd ei kirjuta, küll aga käsitleb põhjalikult oma tööd Eesti Kirjanduse Seltsis ning üldisi raamatukultuuri küsimusi. Raamatud toimivad neis mälestustes katalüsaatorina, mis peegeldab ühiskonnas toimuvaid vaimuelu protsesse.

„Maailm eksisteerib selleks, et saada raamatuks” – selles Mallarmé lauses on Palgi mälestuste raamistikus oma suur tõde. Daniel Palgi töö EKS-is oligi maailm raamatuks teha. Või milline teine eesmärk on sarjadel „Suurmeeste elulood”, „Elav teadus”, „Maailmakirjandus”, mille toimetaja ja tänapäevase öeldes kuraator Palgi oli? Sealjuures tuli Palgil nii mõnigi kord alla neelata ka see, et tunnustuse said pigem teised. „Olen harjunud sellega, et minu kui toimetaja tööd ja teeneid kuskil ei märgita,” kirjutab ta (lk 184). Paaril korral läheb see talle siiski eriliselt südamesse. EKS-i väljaandel ilmunud Mihkel Kampmaa teose „Eesti kirjan-

⁴ E. Lillemets, Daniel Palgi ja Peet Vallak. – Looming 1987, nr 10, lk 1406.

dusloo peajooned” puhul nendib Palgi: „ma tegin palju rohkem, kui tavaliselt teeb toimetaja, ilma selletaolise abita ei oleks raamat saanud ehk ilmudagi. Kuid autor vaikis” (lk 184). „Kalevipoja” raamatuaasta juubeliväljaande puhul pani Palgi ise oma nime tiitellehele („Ei saa ütelda, et teised selle ettepaneku oleksid teinud” – lk 191).

Raamat on kommunikatsiooniva-hend. Raamatute koostamised, läbirääkimised autoritega, toimetamine ja kõik muu kaasaskäiv on see raam, mille kaudu Palgi räägib inimeste omavahelistest suhetest, suhtumistest, probleemidest ning sellest, kuidas see kõik avalikku kultuurielu ja selle arenguid mõjutab. Ka sellest, kui palju oli tegelikult tühja tööd, mis kunagi vilja ei kandnud.

Aga Palgi jaoks oli töö oluline kui asi iseeneses, ka siis, kui tuli tunnistada selle liivajooksmist. Tööle pühendumine on mälestusi läbiv motiiv ning näib Palgi minapildis olevat kesksel kohal. Pärast pikemat reisi Inglismaale nendib ta rahulolevalt: „Oli hea tunne, kui jälle olid töölaua taga ja tundsid, kuidas asjad peale surusid. [---] Hea tunne on, kui tead, et sind on tingimata tarvis, ja kui näed, et sind ei saada igas punktis asendada” (lk 211).

Möödamannes olgu mainitud, et Palgi saamine EKS-i teaduslikuks sekretäriks on iseenesest samuti huvitav lugu ning avab üliõpilasseltside omavahelisi vahekordi ja taustasid.

EKS-i kõrval annab Palgi hea ülevaate Tartu Ülikooli hingeelust, nii Eesti Vabariigi kui ka nõukogude ajal. Siin avaldub ühtlasi autori rahvuslik hoiak. Palgi peab rahva ja riigi seisukohalt veaks, et ülikool oli ükskõikne eesti intelligentsi maailmavaatelise kasvatamise suhtes, et ülikool pakkus ainult teadmisi ja ignoreeris kasvatamist ja maailmavaatelist kujundamist. Praegusel ajal võivad need vaated mõjuda vanamoodsalt, kuid Palgi mure on sel-

legipoolsest aktuaalne ka tänapäeval. See on: selgusele jõuda, mis on ühe väikeriigi ja väikerahva intelligentsi ülesanne, et rahvas püsiks rahvana ja riik riigina ning et mõlemad areneksid. Palgi meelest oleks selle nimel põhjendatud ka juhtiva intelligentsi rahvuslik kasvatamine. Tegelikult püüdis ta elulähedusliikumiselega seda lünka omal moel täita, selline mulje jääb näiteks kogumikus „Põhjakaar” (1931) avaldatud manifestilaadsest artiklist „Kirjandus ristteel”.

Suurte ja teostumata jäänud plaanide kõrval oli ka suuri kordaminekuid. Üheks niisuguseks on kahtlemata Raamatuaasta tähistamine. Daniel Palgi oli idee ellukutsuja. Kogumiku „Raamatu osa Eesti arengus” (1935) toimetamise käigus tuli Palgi mõttele tähistada raamatu tähtpäeva laiemalt: kirjandusnädalate ja vaimukultuuripäevadega. „Teha kõmu ja kära raamatu ümber, panna raamatut vaatama ja isegi lugema ka need, kes raamatust seni pole hoolinud” (lk 191). Omal moel võib selles näha raamatu austamise kõrghetke Eesti kultuuripildis, bibliofiilse eluhoiaku manifestatsiooni. Mis kandus ju edasi ka Nõukogude aega. Maailmine kinnitus sellele on kirjeldus saba-dest raamatupoe ukse taga 1957. aastal, kui ilmus „Dekameron”. Kuigi siis olid sellel raamatuihal juba teised põhjused. Kummastava kuju saab raamatuarmastus Saksa okupatsiooni ajal, mil raamat muutub investeerimisobjektiks. Kuna midagi osta ei olnud ja raha väärtus kiiresti langes, hakkasid inimesed raha paigutama raamatutesse: „1942. a. lõpul tuli juba talumees raamatukauplusse ja ütles, et antagu talle 50 marga eest raamatuid. Missuguseid? Ükspuha” (lk 268). Nii et omal moel on Palgi mälestused jätk raamatu osa kirjeldamisele Eesti ajaloos.

Helged leheküljed on seotud Palgi 1936. aasta Inglismaa-reisiga. See väike raamat raamatus – reisikiri – annab

meile Palgi isikust ehk kõige parema pildi. Ja tema kõige suuremad elamused sellel reisel? Raamatukogus istumine Londonis: „Ja mis muud kui Briti Muuseumi. [---] Nii mõnus oli raamatute taga istuda...” (lk 199). Ning Oxfordis: „Ka siin ma ei laiselnud, vaid läksin Bodleian Library'sse. See on

Oxfordi keskne teaduslik raamatukogu” (lk 205).

Nii et pole ime, kui Daniel Palgi mälestusi lugedes käime ringi nagu vaikes, aga totaalses raamatukogus, paigas, kus maailm on raamatuks saanud.

MAARJA VAINO

